

פתיחה

הגמרא במסכת פסחים (לה ע"א), דנה בשאלה, מאלו מינים אפשר לעשות מצה ולצאת ידי חובה בפסח. חכמים לומדים מהפסוק 'לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל מצות', שרק מיני דגן שיכולים להחמיץ יוצאים בהם ידי חובה, אבל דגן ודוחן וכדומה שרק מסריחים (פעולה כימית שונה) - אין יוצאים בהם ידי חובה, ובלשון הגמרא:

"אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: בחטים, בשעורים, בכוסמין, ובשיפון, ובשיבולת שועל. הני כן, אורז ודוחן לא. מנהני מילי (= מניין דבר זה)? אמר רבי שמעון בן לקיש: אמר הפסוק 'לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות', דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סירחון."

רבי יוחנן בן נורי חולק וסובר שאפשר לעשות מצה גם מאורז, ובטעם היתרו נחלקו. לפי הירושלמי (חלה א, א) עולה שנחלקו בשאלה מה נחשב חימוץ, כאשר רבי יוחנן מרחיב את ההגדרה ולכן כולל גם אורז. **הפני יהושע** (שם כח ע"ב) ביאר אחרת וטען שרבי יוחנן מסכים שאורז לא מחמיץ, אלא שהוא סובר שאפשר לצאת ידי חובה בפסח גם במינים שלא מחמיצים.

בעקבות מחלוקת חכמים ורבי יוחנן וחג הפסח, נעסוק הפעם בעניינים הקשורים להלכות מצה, ובפרט בדיני מצה עשירה. כפי שנראה, המחלוקת בין הפוסקים בהלכות מצה עשירה, משליכה על השאלה האם מותר לאכול עוגיות ממצה עשירה (עוגיות פפושדו). כמו כן נעסוק בדיני מצה שמורה, ונראה את מחלוקת הראשונים בשאלה מאימתי יש לשמור את המצה.

1. מצה עשירה

כפי שראינו בפתיחה, כאשר מערבבים את הקמח במים לכל הדעות העיסה מחמיצה, ומצד אחד אפשר לעשות ממנה מצה, אך מצד שני אם משתהים יותר מדיי זמן ולא אופים אותה היא הופכת להיות חמץ. דנו הפוסקים בעקבות סתירה בדברי הגמרא בשאלה, מה הדין כאשר מערבבים את הקמח עם מי פירות:

הגמרא במסכת פסחים (לה ע"א) מביאה בשמו של ריש לקיש, שאדם האוכל בפסח עסה שנלושה במי פירות (= מצה עשירה) - פטור מכרת, מכיוון שרק עיסה שיכולה להחמיץ חייבים על אכילתה כרת, אבל עיסה שנלושה במי פירות כלל לא מחמיצה, ממילא אין איסור כרת באכילתה, ובלשון הגמרא:

"אמר ריש לקיש: עיסה שנלושה ביין ושמן ודבש - אין חייבין על חימוצה כרת. אמר ליה רב הונא בריה דרב יהושע לרב פפא: מאי טעמא דריש לקיש? רב אידי בר אבין, אמר להו: דרדקי (= ילדים), היינו טעמא דריש לקיש: משום דהוו להו (= שהם) מי פירות, ומי פירות אין מחמיצין."

גמרא זו קשה מגמרא לאחר מכן (לו ע"א). הגמרא כותבת בשם רבן גמליאל, שלא זו בלבד שאסור ללוש קמח במי פירות, אדרבה, הוא מחמיץ יותר מהר מקמח שנלוש במים רגילים, ולכן צריך לשורפו מיד. אמנם חכמים חולקים ולישיתם אפשר לאכול במהירות את העיסה ולא לשורפה, אבל גם הם מודים שלכתחילה אין ללוש. ביישוב הקושיה נחלקו הראשונים:

א. **רש"י** (ד"ה אין) תירץ שיש איסור ללוש עיסה במי פירות, וכפי שכותבת הגמרא העיסה מחמיצה באופן זה מהר יותר. כאשר רבן גמליאל כתב שאין איסור ללוש קמח במי פירות ולאכול, כוונתו הייתה שאין באכילת עיסה זו איסור כרת וכפי שבדרך כלל עוברים כאשר אוכלים חמץ, אבל איסור לאו ישנו (וכמו אכילת חמץ נוקשה (שהוא חמץ שלא ראוי כל כך לאכילה) ולכן איסורו בלאו ולא בכרת).

ב. רוב הראשונים, וביניהם **רבינו תם** (שם), **הרמב"ם** (חמץ ומצה ה, ב) ו**הרא"ש** (ב, יג) חלקו על רש"י וביארו אחרת את היחס בין הסוגיות. לשיטתם אין כלל איסור ללוש קמח עם מי פירות, כאשר הגמרא מביאה בשם רבן גמליאל שעיסה שלשו אותה עם מי פירות מחמיצה במהירות, כוונתה למקרה בו התערבו מים עם מי הפירות, שהשילוב של שניהם מזרז את תהליך החימוץ.

להלכה

להלכה נחלקו השולחן ערוך והרמ"א (תסב, ד). **השולחן ערוך** פסק כדעת רוב הראשונים, שאין איסור ללוש עיסה במי פירות בגלל שהעיסה לא מחמיצה, ואילו **הרמ"א** חשש לדעת רש"י שאסור ללוש, אם כי במקום צורך גדול (למשל בשביל חולה, זקן וכדומה), גם לשיטתו אפשר לסמוך על דעת המקילים, ובלשונם:

"מי פירות בלא מים אין מחמיצין כלל. ומותר לאכול בפסח מצה שנלושה במי פירות אפילו שהתה כל היום, מי ביצים ושאר משקים, כולם הוו בכלל מי פירות. הגה (= רמ"א): ובמדינות אלו אין נוהגין ללוש במי פירות, ואפילו לקטוף המצות אין נוהגין רק לאחר אפייתן בעודן חמים, ואין לשנות אם לא בשעת הדחק לצרכי חולה או זקן הצריך לזה (ועיין הערה 1)."

על בסיס המחלוקת הנ"ל, אפשר להבין את מחלוקת הרב עובדיה והרב אליהו ביחס לעוגיות מצה עשירה (כגון פפושדו). כאשר העיסה של העוגיות נלושה במי פירות בלבד, אין מחלוקת שלדעת הספרדים העוגיה כשרה לכתחילה לאכילה (ושלא כדעת האשכנזים המחמירים). המחלוקת ביניהם סבבה סביב השאלה, אם מתערבים מים במהלך תהליך הייצור:

א. **הרב אליהו** טען שבמהלך הייצור וניקוי המכונות, נכנסים מים לעיסה ואי אפשר לנקות כמו שצריך, ואם כן כפי שראינו לא זו בלבד שהעיסה מחמיצה, אלא היא מחמיצה מהר יותר, כך שאפילו אם העיסה תשהה זמן מועט מהרגיל (פחות משמונה עשרה דקות) לפני האפייה - היא עדיין תהפך לחמץ. כמו כן, במהלך הייצור מכניסים עוד חומרים מתפיחים שחלקם עלולים להחמיץ את העיסה.

ב. **הרב עובדיה** לעומת זאת טען שלא נכנסים מים בתהליך הייצור, וגם אם נכנסים דואגים לשטוף את הצינורות ביין, כך שאין חשש שייכנסו טיפות מים בתהליך יצירת העוגיות, ולכן מדובר בעיסה רגילה שנלושה במי פירות שמותרת לספרדים באכילה.

¹ יש להוסיף שגם לדעת השולחן ערוך אין לאכול מצה כזו בליל הסדר, מכיוון שצריך לאכול 'לחם עוני', והיא איננה נחשבת לחם עוני. כאשר עירבבו מים במי בפירות (ואפו אותה מיד), לדעת **הב"ח** בדיעבד אפשר לצאת בה ידי חובה, והיא נחשבת לחם עוני. **המגן אברהם והחק יעקב** (תסב, ב) חלקו על דבריו וכתבו שמצה זו נחשבת מצה עשירה לגמרי שלא יוצאים בה ידי חובה.

2. מצה שמורה

הגמרא בפסחים (מ"ע"א) דורשת מהפסוק 'ושמרתם את המצות', שיש 'לשמור את המצות'. הגמרא ממשיכה וכותבת, שלא מספיקה הידיעה שהעיסה לא החמיצה, שהרי אי אפשר לצאת ידי חובת המצווה בבצק של נכרי למרות שידוע שאין בו חמץ, אלא הכוונה שבמצות בהן 'יוצאים ידי חובה בפסח יש דין מיוחד, וצריך ממש לשמור עליהן. נחלקו הראשונים ממתי יש לשמור:

א. מכך שהגמרא כתבה שאי אפשר לצאת ידי חובה בבצק של נכרי הוכיח רבא, ששמירת המצות צריכה להתבצע עוד לפני תהליך אפיית המצות, שהרי וודאי משגיחים על הגוי כאשר הוא אופה, ולמרות זאת כותבת הגמרא שאין המצות נחשבות שמורות. ממתי יש לשמור את המצות? מהמשך דברי רבא משמע שצריך לשמור משעת הקצירה.

ב. אם כן, רבא הוכיח שצריך לשמור את המצות משעת הקצירה מכך שמצות שאפה גוי פסולות. הגמרא דחתה את ראייתו של רבא וכתבה, שייתכן שמצה של גוי פסולה למצת מצווה בגלל שהתחילו להשגיח עליה לאחר נתינת המים בבצק, אבל אם בזמן נתינת המים כבר שמרו על המצה, ייתכן שהיא כשרה ולא צריך להשגיח מזמן הקצירה.

מחלוקת הראשונים

להלכה נחלקו הראשונים. לפני שנראה את המחלוקת יש לציין שחובת מצה שמורה הינה אך ורק במצות אותן חייבים לאכול מעיקר הדין, כמו המצה של האפיקומן והמצה של 'מוציא מצה', אך בשאר המצות שאוכלים בפסח העיקר הוא שאין בהן חמץ, והן לא צריכות שימור מיוחד (אם כי טוב לאכול כל החג שמורות):

א. דעת **הרי"ף** (יב"ע"א בדה"ר) **והרמב"ם** (חמץ ומצה ה, ח - ט), שלהלכה נפסק כדעת רבא, שיש לשמור את המצות כבר משעת הקצירה, ועל אף שהגמרא דחתה את ראיית רבא, כיוון שלמרות זאת הוא הורה לקוצרים לשמור את המצה משעת הקצירה, משמע שלא קיבל את הדחייה ופסק בכל זאת שיש לשמור מהקצירה. ובלשון הרי"ף:

"ומיבעי ליה לאיניש לנטורי (= וצריך האדם לשמור) קימחא דפיסחא מעידן קצירה, דאמר קרא ושמרתם את המצות. ואמר להו רבא להנהו דמהפכי כיפי (= לקוצרים שהופכים את העמרים בשדה) כי מהפכיתו, הפיכו לשום מצה, כלומר היזהרו בהן שלא יבוא עליהם מים."

ב. **הר"ן** (יב"ע"א בדה"ר ד"ה ומיבעי) חלק על הרמב"ם וסבר, שרבא קיבל את דחיית הגמרא, ומעיקר הדין לא צריך לשמור על החיטים משעת הקצירה אלא משעת הטחינה. הסיבה שרבא בכל זאת הורה לקוצרים לשמור את החיטים משעת הקצירה היא שהוא החמיר על עצמו, אבל אין זה מעיקר הדין.

גם **הרא"ש** (ב, כו) הסכים להלכה עם דעת הר"ן וכתב, שמכיוון שפעמים רבות משתמשים בריחים של מים לטחון את החיטים ויש סיכוי טוב שייפלו עליהם מים, לכן נהגו בצרפת ובאשכנז להשגיח עליהם כבר בשעת הטחינה.

ג. עוד הוסיף הר"ן וכתב בשם **גאון אחד**, שבשעת הדחק שאי אפשר לשמור את המצות משעת הטחינה, אפשר אפילו לקחת קמח מהשוק ולסמוך על כך שהוא כשר ושלא ערבבו בו מים, ובלשון:

"ומיבעי ליה לאיניש לנטורי קמחא (= וצריך לשמור את הקמח) מעידן קצירה: וודאי דלמצוה מן המובחר הכי עדיף, ומיהו (= ומכל מקום) אפשר שאף על פי שלא עשה כן אלא שלקח חיטים מן השוק ושמרה לשם מצה יצא ידי חובה, וגאון אחד ז"ל אמר שהלוקח קמח מן השוק בשעת הדחק מותר דלא מחזקין איסורא ויצא ידי חובתו בה."

להלכה

א. להלכה פסק **השולחן ערוך** (תנג, ד), שלכתחילה עדיף לקחת חיטים שנשמרו כבר משעת הקצירה וכדעת **הרמב"ם**. מכל מקום גם חיטים שנשמרו משעת הטחינה כשרות וכדעת **הרא"ש**, ובשעת הדחק אפשר לסמוך אפילו על שיטת **הגאון** שהביא הר"ן, שקמח שנלקח מהשוק כשר למצות, ולא חוששים שמא נפלו עליו מים, החמיץ ונפסל (ובזמן הזה צריך קמח עם הכשר לפסח).

ב. **הפרי חדש** חלק ופסק כדעת הרמב"ם, שיוצאים ידי חובה בליל הסדר רק במצות שנשמרו משעת הקצירה. **הביאור הלכה** (ד"ה טוב) הוסיף שלכתחילה ראוי לחוש לשיטתו, מכיוון שיש מספר ראשונים הסוברים כך. מכל מקום כאשר אין בשוק חיטים כאלה, אפשר לסמוך על השולחן ערוך ולאכול מצות שנשמרו החיטים משעת הטחינה, ובלשון:

"ודעת הפרי חדש דשימור משעת קצירה לעיכובא ואפילו בדיעבד, וכדבריו נמצא בכמה ראשונים דשימור הוא משעת קצירה. ואף דאם לא ימצא מצה ששמור מעת הקצירה לשם מצה, בוודאי נולד לסמוך על דעת השולחן ערוך ולברך ברכת אכילת מצה מכל מקום לכתחילה בוודאי נכון להחמיר למצה של מצוה ליקח דווקא מצה שמורה מעת הקצירה."

מצב המצות בזמננו: כיום, כאשר קונים מצות מהמכולת יש שנקראות שמורות ויש נקראות רגילות. למעשה, גם המצות הרגילות נחשבות שמורות מכיוון ששומרים אותן משעת הלישה, ולדעת השולחן ערוך מצה כזאת כשרה לליל הסדר כפי שראינו. מצות שמורות נקראות "שמורות" כי הן שמורות כבר משעת הטחינה וכדעת הרמב"ם.

מצות מכונה

שאלה נוספת שדנו בה הפוסקים היא, האם מצת מכונה נחשבת מצה שמורה הכשרה לליל הסדר. **הרשב"א** (א, כו) כתב, שאם קטן לש את העיסה, למרות שאדם גדול השגיח עליו - אין היא נחשבת שמורה. מתוך כך הבינו חלק מהפוסקים כמו האבני נזר (או"ח תקלז), שהוא הדין למצות מכונה - גם אם גדול מפעיל אותה, אין היא נחשבת שמורה.

אמנם, חלק מהאחרונים כמו **הרב קוק** ו**החזון איש** הכשירו מצת מכונה, וחילקו בין הרשב"א שדן בקטן לבין מכונה. הקטן למרות שהוא קטן נחשב כישות עצמאית, ולכן גם אם הגדול עומד על גביו ומתכוון לשמור, אין כוונתו מועילה. לעומת זאת המכונה בטילה לגמרי למפעילה, ולכן אם כוונת המפעיל לשמור את המצה - היא כן נחשבת שמורה (ולכתחילה טוב לקחת מצת יד, לצאת לכולי עלמא).

חג שמח! קח לקרא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו²...